

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І ГРОШОВЕ ТА ВАЛЮТНЕ ПРАВО	7
Тема 1. Фінансове право в системі права України	7
§ 1. Предмет і метод фінансового права	7
§ 2. Фінансово-правові норми та відносини	13
§ 3. Система фінансового права	23
§ 4. Джерела фінансового права	30
Контрольні питання	41
Тема 2. Гроші та грошовий обіг як об'єкт фінансово-правового регулювання. Платіжні системи	42
§ 1. Поняття і функції грошей	42
§ 2. Грошовий обіг: поняття та ознаки	51
§ 3. Грошова система держави	57
§ 4. Платіжні системи та їх види	63
Контрольні питання	67
Тема 3. Правове регулювання обігу валютних цінностей	68
§ 1. Поняття валюти та валютних цінностей	68
§ 2. Валютні операції	74
§ 3. Валютне регулювання: зміст та види	81
Контрольні питання	87
Тема 4. Контроль у сфері грошового обігу та обігу валютних цінностей. Фінансово-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері грошового обігу та обігу валютних цінностей	87
§ 1. Контроль у сфері грошового обігу та розрахунків	87
§ 2. Відповідальність за порушення законодавства у сфері грошового обігу та розрахунків	96
§ 3. Валютний нагляд: поняття і значення	103
§ 4. Відповідальність за порушення валютного законодавства	112
Контрольні питання	119

РОЗДІЛ II БЮДЖЕТНЕ ПРАВО	121
Тема 5. Поняття бюджету і його структура. Бюджетна система	121
§ 1. Бюджет: поняття, ознаки і функції	121
§ 2. Структура бюджету	126
§ 3. Дефіцит і профіцит бюджету	136
§ 4. Бюджетна класифікація	141
§ 5. Бюджетна система України: поняття, ознаки та принципи	147
Контрольні питання	158
Тема 6. Міжбюджетні відносини	159
§ 1. Поняття та значення міжбюджетних відносин. Розподіл бюджетних видатків	159
§ 2. Поняття й види міжбюджетних трансфертів	167
§ 3. Порядок надання міжбюджетних трансфертів	183
Контрольні питання	186
Тема 7. Бюджетний процес	186
§ 1. Принципи і стадії бюджетного процесу	186
§ 2. Учасники бюджетного процесу та їх повноваження	191
§ 3. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі	200
Контрольні питання	208
Тема 8. Стадії бюджетного процесу	208
§ 1. Складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них	208
§ 2. Складання проєктів бюджетів	213
§ 3. Розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)	218
§ 4. Виконання бюджету	227
§ 5. Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього	247
Контрольні питання:	255
Тема 9. Публічні закупівлі в бюджетному процесі	255
§ 1. Інститут публічних закупівель у бюджетному процесі	255
§ 2. Замовники публічних закупівель	259
§ 3. Основні засади здійснення та процедури публічних закупівель	262
§ 4. Контроль у сфері публічних закупівель	269

§ 5. Публічні закупівлі в умовах воєнного стану	274
Контрольні питання	276
Тема 10. Державні (місцеві) запозичення та державний (місцевий) борг	276
§ 1. Сутність і процедура здійснення державних запозичень	276
§ 2. Поняття та види місцевих запозичень	284
§ 3. Державні й місцеві гарантії: сутність і порядок надання	292
§ 4. Державний і місцевий борг: поняття, обслуговування та управління	301
Контрольні питання:	310
Тема 11. Контроль та аудит у бюджетному процесі. Відповідальність за порушення бюджетного законодавства	310
§ 1. Поняття, мета, об'єкти і суб'єкти бюджетного контролю	310
§ 2. Форми, способи і методи бюджетного контролю	316
§ 3. Відповідальність за порушення бюджетного законодавства	322
§ 4. Заходи впливу за порушення бюджетного законодавства та їх застосування	327
Контрольні питання	335
РОЗДІЛ III ПОДАТКОВЕ ПРАВО	336
Тема 12. Поняття податку. Податкова система України	336
§ 1. Поняття, ознаки та функції податку	336
§ 2. Основні засади встановлення податків і зборів	344
§ 3. Елементи податку	352
§ 4. Податкова система держави	356
Контрольні питання	364
Тема 13. Податковий обов'язок та його зміст	364
§ 1. Поняття податкового обов'язку. Виникнення, зміна та припинення податкового обов'язку	364
§ 2. Податковий борг: поняття, види, порядок погашення і списання	369
§ 3. Строки давності та порядок їх застосування	374
Контрольні питання	376

Тема 14. Загальнодержавні податки і збори	377
§ 1. Податок на прибуток підприємств	377
§ 2. Податок на доходи фізичних осіб	381
§ 3. Податок на додану вартість	388
§ 4. Акцизний податок	393
§ 5. Екологічний податок	396
§ 6. Рентна плата	398
Контрольні питання	402
Тема 15. Місцеві податки і збори	402
§ 1. Податок на майно	402
§ 2. Єдиний податок	414
§ 3. Збір за місця для паркування транспортних засобів	424
§ 4. Туристичний збір	426
Контрольні питання	428
Тема 16. Податковий контроль. Відповідальність за порушення податкового законодавства	429
§ 1. Податковий контроль: поняття і способи здійснення	429
§ 2. Система органів податкового контролю та їх правовий статус	446
§ 3. Види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства	450
Контрольні питання	462
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	463

ГРОШОВЕ ТА ВАЛЮТНЕ ПРАВО

Тема 1. Фінансове право в системі права України

§ 1. Предмет і метод фінансового права

У навчальній літературі вже сформувався традиційний підхід до визначення предмета фінансового права – це однорідні суспільні відносини з приводу формування, розподілу і використання публічних централізованих фондів грошових коштів¹. Донедавна усталеною була позиція, що це відносини, які стосуються руху коштів не лише централізованих, а й децентралізованих фондів. Під останніми розумілися кошти державних підприємств, а з переходом до ринкової економіки – кошти підприємств, які мають бути сплачені як податки, або ж майно підприємств, що може бути використане для сплати податків². Можна зустріти і таке визначення: предметом фінансового права є сукупність однорідних суспільних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу, використання публічних фондів грошових коштів, контролю за цим процесом, а також відносин грошового обігу. Останнє видається більш точним, однак неповним. Наведемо пояснення щодо цього.

По-перше, усі відносини, що становлять предмет фінансового права, об'єднані загальною, системоутворювальною категорією «гроші». А що таке гроші? Гроші – це певні речі матеріального

¹ Фінансове право : підручник / за ред. М.П. Кучерявенка і О.О. Дмитрик. Харків : Право, 2019. С. 15.

² Воронова Л.К. Фінансове право України : підручник. Київ : Прецедент; Моя книга, 2006. 448 с.

світу, що мають універсальну здатність бути обмінними на товари. Однак нормативного закріплення поняття «гроші» ми не знайдемо. Можна говорити про певну еволюцію суспільства, що привела до появи грошей у традиційному розумінні – банкноти та монети. Передумовою виникнення грошей став обмін товарів. Спочатку безеквівалентний. Один товар обмінювався на інший без будь-якого порівняння, загального еквівалента. Згодом виникає еквівалентний обмін, коли товари з різними властивостями можна було порівняти через спільний для сторін обміну еквівалент. Із розвитком товарних відносин з'являється загальний, прийнятний для всіх еквівалент обміну. Поступово виникають монети, вартість яких залежить від металу, з якого вони вироблені. І нарешті фіатні гроші – сучасна форма грошей у вигляді банкнот та монет (валюти), що мають номінальну вартість. Банкноти номіналом 100 та 200 гривень вирізняються лише дизайном та цифрами. Інших складових, що обумовлюють подвійну різницю їх цінності немає.

На певному етапі своєї еволюції гроші стають невід'ємним атрибутом, ознакою держави. Сьогодні майже кожна країна має свою грошову одиницю, національну валюту. Це дає змогу поширювати вплив держави на відносини далеко за межами власних територій. Передусім національна валюта є засобом впливу на людей, які проживають на території такої країни. Держава, так би мовити, «спілкується» з громадянами за рахунок чи за посередництвом грошей.

По-друге, *finare, finire, finatio, finatia, fine, fin* – у перекладі це означає: пеня, штраф, грошове зобов'язання, податок, кінець. Тоді як *fisk* – це державна скарбниця¹. Так ми виходимо на категорію «фінанси», тому і фінансове право, адже фактично фінанси – це про мету існування держави. При цьому можна виокремити два складники такої мети: фінансування існування публічної влади та фінансування виконання функцій держави. Обидва потребують видатків, тобто грошей, у якому б вигляді вони не існували. Сьогодні це валютні цінності. Якщо більш вузько, то це національна валюта.

Не слід забувати, що національна валюта сама собою дає змогу досягти першої складової мети існування держави. Затверджуючи

¹ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/fisk>

виключне право публічної влади визначати, що є грошима на певній території, ми підтверджуємо наявність публічної влади та обов'язок підкорятися такій владі.

Держава виконує багато функцій. Ці функції мають класифікацію¹. Вочевидь, що досягнення мети існування держави можливе за умови здійснення управління суспільними відносинами усередині держави. Таке управління передбачає встановлення певних правил поведінки. Дотримання цих правил визнається правомірною поведінкою.

Задля цього повинні існувати певні засоби, які б забезпечували правомірну поведінку. Такими засобами є гроші, тобто те, що визнала грошима сама держава, а саме національна валюта.

Визначаючи певний порядок організації суспільства, держава у відповідний спосіб повинна організувати взаємодію членів суспільства. Враховуючи, що базовими потребами людини є життя, їжа та дамок, держава повинна забезпечити можливість кожного здобути це через взаємодію членів суспільства між собою та з державою. Саме гроші є засобом такої взаємодії.

Звичайно, можна виокремити суспільні відносини, що не врегульовані правом: дружні, романтичні тощо. Однак будь-які правовідносини засновані й узагалі можливі за наявності грошей. І навіть деліктні відносини у переважній більшості засновані на наявності грошей.

Якщо говорити про деліктні відносини, то тут, звичайно, є примус, монопольне право на застосування якого належить державі. Однак у переважній більшості випадків головним наслідком є сплата штрафу або ж певні майнові втрати порушника – конфіскація, позбавлення права власності тощо. Штраф і майнові втрати мають право на існування як заходи впливу держави тільки за умов грошового базису правовідносин.

Що стосується другого складника мети існування держави, тобто виконання функцій, то очевидною також є грошова складова цих функцій. Їх виконання нездійсненне без можливості виплати грошей людям (у кінцевому підсумку). За кожним танком, придбаним

¹ Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 89–101.

державою, кожним апаратом штучної вентиляції легень, кріслом у приймальні голови державної адміністрації, світлом у кабінеті тощо стоять люди, які або організували цю роботу (суб'єкти господарювання), або самі її виконали (наймані працівники). Державний службовець теж повинен мати можливість придбати їжу та воду. Він має такі самі базові потреби, як і підприємець чи найманий працівник.

По-третє, вбачається, що відносини, які опосередковують (організують) рух грошей (валюти) самих собою та грошей (валюти), що необхідні державі для виконання її функцій, охоплюються поняттям фінансів¹. Категорія «фінанси» передусім є економічною. За допомогою фінансів відбуваються формування, розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту. Фінанси поділяються на публічні й приватні. Останні являють собою фонди грошових коштів приватних суб'єктів – суб'єктів господарювання, домогосподарств та громадян. Публічні ж фінанси – це фонди грошових коштів, що належать публічному суб'єкту – державі та територіальній громаді.

І у випадку з публічними, і у випадку з приватними фінансами йдеться про грошовий фонд, тобто про реалізацію грошових відносин. Саме тому гроші розглядаються і як форма речей (ст. 177 ЦК України²), і як законний платіжний засіб (ст. 192 ЦК України, ст. 35 Закону України «Про Національний банк України», ст. 3 Закону України «Про платіжні послуги»³). Хоча точніше говорити, що не гроші, а національна валюта – гривня, як законний платіжний засіб.

Як вже зазначалося, гроші, а саме національна валюта, є невід'ємним атрибутом держави. Більш того, держава не тільки має власну валюту, а й визначає правила обігу іноземної валюти та банківських металів. Тому розгляд правової природи грошей має здійснюватися,

¹ Білінський Д.О. Правове регулювання публічної фінансової системи : монографія. Харків : Право, 2017. 296 с.; Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 6: Фінансове право / редкол.: М.П. Кучерявенко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. С 563.

² Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

³ Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>; Про платіжні послуги : Закон України від 30 черв. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n1249>

зокрема, з позиції публічних фінансів. Саме відносини щодо організації руху грошей (валюти) є складовою предмета фінансового права.

По-четверте, інші складники предмета фінансового права випливають прямо із того, що публічні фінанси – це грошові фонди, що належать публічному суб'єкту. Такі фонди поділяються на бюджетні та позабюджетні. Отже, бюджетні відносини та відносини щодо позабюджетних цільових фондів є складовою предмета фінансового права.

Передусім фонди потрібно сформувати, тобто визначити те, з яких джерел вони будуть наповнюватися. Відповідно до ст. 9 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) доходи бюджету класифіковано на податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом та трансферти¹. Фактично йдеться про джерела доходів бюджету. За таких умов усі чотири джерела мають бути об'єднані в інститут бюджетних доходів, а отже, такі відносини мають бути охоплені предметом фінансового права. Однак такі неподаткові надходження, як адміністративні та кримінальні штрафи, регламентовано адміністративним і кримінальним правом.

Податки є формою розподілу валового внутрішнього продукту, однак ця форма має принципові відмінності, порівняно із іншими джерелами доходу бюджету. Передусім це пов'язано з тим, що податки для цього спеціально «створені». Це також обумовлює те, що податкові відносини є ще однією складовою предмета фінансового права.

Отже, ми вже виокремили такі складники предмета фінансового права, як: відносини з організації грошового (валютного) обігу, бюджетні відносини, відносини щодо позабюджетних фондів та податкові відносини.

Детальніше про бюджетні та позабюджетні фонди. Оскільки ми вже визначили, що при формуванні бюджетних фондів не всі джерела доходів регламентуються фінансовим правом, а лише визначаються, то говорити про предмет фінансового права як про відносини з приводу функціонування усіх публічних фондів некоректно. Наголошуємо та тому, що предмет фінансового права охоплює відносини з організації формування бюджетних фондів.

¹ Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

Через бюджети здійснюється розподіл валового внутрішнього продукту спочатку при отриманні доходів, а потім вже при зарахуванні до певного бюджету та організації використання. Безпосередньо відносини з використання бюджетних коштів не охоплюються предметом фінансового права, адже по суті є приватноправовими, хоча і мають свою особливість.

Що стосується позабюджетних фондів, то тут слід говорити про певне поєднання податкових і бюджетних відносин. Через формування позабюджетних фондів та їх використання також здійснюється розподіл валового внутрішнього продукту. Тобто відносини щодо позабюджетних цільових фондів у частині формування, розподілу та організації використання є предметом фінансового права.

Маємо такі складники предмета фінансового права:

- 1) гроші, а точніше, відносини з приводу організації грошового (валютного) обігу;
- 2) податкові відносини;
- 3) відносини з приводу організації формування, розподілу та організації використання бюджетів;
- 4) відносини з приводу формування, розподілу та організації використання позабюджетних цільових фондів.

Отже, предмет фінансового права становлять однорідні суспільні відносини щодо організації грошового (валютного) обігу; податкові відносини; відносини з приводу організації формування, розподілу та організації використання бюджетів; відносини щодо формування, розподілу й використання позабюджетних цільових фондів.

Вихідною засадою для визначення методу фінансово-правового регулювання є характеристика відносин, що становлять предмет фінансового права як владно-майнових. Саме ця ознака фінансових правовідносин дозволяє відокремити їх від майнових (урегульованих нормами цивільного права) і владних (упорядкованих приписами адміністративного права). Владність фінансових правовідносин зумовлює застосування імперативного методу як основного в їх правовому регулюванні. Імперативний метод підкреслює превалювання публічного інтересу над приватним, що виявляється

в наявності важелів впливу (в тому числі шляхом притягнення до відповідальності) на зобов'язаного суб'єкта відносин.

Особливістю методу фінансово-правового регулювання є відсутність субординації суб'єктів фінансових відносин та можливості прояву свободи зобов'язаних суб'єктів у межах імперативної норми. До цього додамо, що, виходячи із характеристики фінансових відносин як майнових, можливим є прояв диспозитивності (характерної для цивільно-правової галузі) у виборі «моделі поведінки» з боку іншого суб'єкта, відмінного від владного суб'єкта відносин. Останній може бути наділений дискрецією, прояв якої можливий у чітко визначених межах.

Реалізація засад диспозитивності здійснюється в рамках єдиного для фінансового права методу – імперативного. Характер правовідносин обумовлюється методом, який у межах окремого правового утворення має бути єдиним, його застосування виключає поєднання різнотипних засобів регулювання. До того ж можна стверджувати і про зворотний вплив: метод правового регулювання повинен мати залежний від типу відносин, які він регулює, характер.

§ 2. Фінансово-правові норми та відносини

Фінансове право як галузь права є складною системою, вихідним, первинним елементом якої є його норма. Фінансово-правова норма – встановлене державою та забезпечене її примусовою силою загальнообов'язкове формально виражене правило поведінки суб'єктів суспільних відносин, що виникають і розвиваються в процесі мобілізації, розподілу і витрачання публічних фондів коштів, встановлює права та обов'язки їх учасників і має імперативний характер.

Норми фінансового права є загальнообов'язковими правилами поведінки суб'єктів суспільних відносин, що встановлені державою та забезпечені її примусовою силою, тому їм властиві загальні ознаки правових норм, а саме: вони є правилом поведінки суб'єктів, владним приписом держави, мають регулятивний, формально визначений і загальнообов'язковий характер.